היינט, אַז מיר ווייסן פון אַ שעקספּיר, באַטראַכטן מיר די פלינק־לויפער און פּאַוואָליע־שפּאַצירער אויף ביעלאַנסקע, מאַרשאַלקאָווסקע, נייע־וועלט, אַלייען פאַר גראַנאַט־ און העל־אַנצוגדיקע, לאַקירטע, געל־לעדערדיקע, ווייס־און לייב־קאָליר־זאַקנדיקע טראַגעדיעס און קאָמעדיעס.

און אַז מיר טרעפן מענטשן באַקאַנטע צי אומבאַקאַנטע, וואָס שפּרייזן דורכן חלל העולם אַזוי שווער און ענטפערן אַזוי ערנסט און לאַכן נישט, ווען ביי אַלע איז יום־טוב, און עס דאַכט זיך: די גאַס איז נישט פאַר זיי און דער טראַמוויי איז נישט פאַר זיי. עס דאַכט זיך: אין זייער מאַרך איז אויפגעשריבן: ערגעץ דאָרט אויף פרעמדע אינדזלען שרייען איצטער מאַלפּעס. און עס דאַכט זיך: אין זייער פאַרהאַרטעוועטן שווייגן ווערט אַמאָל אַריין אַ מעסער, און ווי פון אַן אויפגעשפּונדעוועטער פאַס ווערט אַרויסשפּריצן — גלייך שטאַרקער ווייַן — אַ געשריי: זון, זון, גיב מיר זון! — פאַרטראַכטן מיר זיך: נו, יאָ... אַוודאי... מיר האָבן עס שוין ערגעץ געהאַט. נישט דייטלעך. אָבער דאָס איז טאַקע גאַנץ גוט וואָס נישט בפירוש, וואָס דאָס איבעריקע האָבן מיר אַליין אויסגעפונען. אָבער אַ וואונק האָבן מיר יאָ געקראָגן, אַ רמז אויף דעם איז דאָ ביי איינעם, וואָס הייסט הענריך איבסען.

נישט אַלע גייען אויף דעם זעלביקן וועג. אויב איינער איז אומרו, צאַפּל, כף הקלע, קען דער צווייטער זיין פונקט דער היפוך. אָבער אַלע מייסטער פאַרשקלאַפן אונדז, צווינגען זיך צוצוהערן צו זיי, פאָלגן וואָס זיי הייסן: ת מ י ד און א ו מ ע ט ו ם אויסצוזוכן יענעם ליכט, וואָס זיי האָבן אָנגעצונדן אין דעם דאָזיקן אָפּגעטיילטן באַזונדערן פאַל. באַטירלעך איז דער ברען און דער שיין פון דעם ליכט אומעטום אַן אַנדערער.

מעטערלינקס דראַמען זאָגן גאָר אויס פון חדר, אַז מיט אונדזער געפערלעכער פאַרוואָגלטקייט איז גאָרנישט אַזוי געפערלעך. עס איז דאָ אַ שפּרונג אויף דער פאַרשאָלטנקייט פון צו־ליאַרעמענדיקע צו־ווייסע

טעג. מציאותן זענען פֿאַראַן, אַז אַלע לעבנס זאָלן ווערן אַזוי האַלב־חודש־נאַכטיק, אַז מיר זאָלן דערשפּירן שטעכיקן פּאַרדרוס. וואָס דאָס וואָרט „שווייגן" איז אויך אַ וואָרט און מוז אויך אָנמאַכן אַ שטיקל געררודער.

און איבערלייענענדיק פּרצן, ווערן מיר געוואָר אַ נייס. אַז נישט איביק איז די נשמה אין קערפּער. אַמאָל איז פֿאַרקערט. אַמאָל דער־ווייסט זיך דער גוף, ווער ער איז, פֿאַלט שטאַרק ביי זיך אַראָפּ, הויקערט זיך איין און פֿון דער נידער שטרעקט ער אויס די הענט. קומט די נשמה, נעמט אים אַריין אין זיך, פֿאַרהילט אים, וויקלט זיך אַרום אים, ווי די ספר תורה וויקלט אַרום מיט פעסטן פֿאַרמעט די אויסדער־ווילטקייט פֿון ישראל. קריגן מיר דעם איינדרוק דורך אַ סך טענות? ניין. דורך קלייניקייטן. פּרץ האָט איבערהויפּט פיינט אַ סביקייט. דראָבנע סקיצן. שאַרף אָפּגעגרענעצטע נאָוועלן. אויסגעקליבענער טיפּ. אַ מקובל. — עסן? ווער רעדט פֿון אַזעלכע זאַכן? אין דעם קלוב פֿון נשמות זענען נישטאָ קיין בופעטן. אָבער אויך די גלוסטונג צו עסן איז אַ זינד. וואָרום פֿאַרברויכט מען דעם אַפּעטיט אויף איינס, קען מען דאָס צווייטע נישט געניסן. און אויב עס איז דאָ אַ תשוקה, דאַרף זי פֿאַרווענדט ווערן אויף עפּעס אַנדערש. נעמלעך: אין יעדן כזית פֿלייש פֿון מענטש, אין יעדן טראָפּן בלוט — די דירה וואו די גלוסטונג וואוינט — צו זיין אַזוי תשוקהלאָז, אַז קיין שום באַוועגונג, דער מינדעסטער שאַרך זאָל נישט שטערן די עבודה פֿון דער שירה־זאָגנדיקער, פֿון דער ווייסע־טויב־ברומענדיקער, פֿון דער נשמה.

אָבער אין די שעהען, ווען דער קערפּער קרישלט זיך, גייט אויס, ווערט פֿאַרשוואונדן, איז דער אומעט נישט אַזוי גרויס. דער גרעסטער ווייטיק איז דענסטמאָל, ווען די נשמה דאַרף זיך אַנטפּלעקן. און שאַלנדיקע פרייד און דראָענדיקע סכנה זיצן צוזאַמען, ווי אַ שלאַנג מיט אַ קינד, אויף דער ברוסט פֿון יונגן מקובל גראָד אין דער גליק־לעכסטער מינוט. ווייל דענסטמאָל איז באַדויערונג, אַז מען זאָגט אַרויס אַזעלכעס, וואָס מען דאַרף נישט קענען אַרויסזאָגן. און אין

דעם אויסגעדריקטן גליק איז שוין פאַראַנען ווילדע מאַטער־גיש, וואָס אויף דעם איז נאָך אויסדרוק פאַראַנען. דאָס מאַטעריעלע און דאָס רוחניותדיקע, יעדער איינער פון זיי רוקט זיך פאַרויס, מאַ־גיפעסטירט, ווי נויטווענדיק ער איז. האָבן זיי אָבער אָנגעטראָפן אויף דעם „תלמיד״, ער האָט שוין לאַנג אויסגעקליבן. און — — — דער קערפּער פאַלט.

אָבער וואָס איז אַזעלכעס גופניות און גייסטיקייט? צי איז דאָס נישט דאָס אייגענע וואָס אַפּטיילונג און אַלגעמיינקייט? אונדזערע גלי־דער זענען אין אַ ווינקל פאַררוקט, אין ענגשאַפט פאַרזעצט, האָבן אַ תחום. אָבער אונדזער רוח שאַטנט זיך אין יעדן וואַלד, שפּיגלט זיך אין אַלע וואַסערן, איז טאַנצנדיק מיט איטלעכן שטורעם. אַז מיר קומען צו צו דעם פּונקט, וואו דאָס זעלישע נעמט ווערן דאָמינירנדיק, האָבן מיר אָנגעטראָפן דעם ברעג פון יענעם פאַרהאַנג, וועלכער באַ־האַלט היגטער זיך די עשירות פון דער יצירה, דעם קוויל פון אַנ־צאַליקייטן. און דאָס זוכט פּרץ.

נישט פאָרם־נייקייט, נישט סטיל־אויסצייכענונג, נישט מאָטיוו־באַ־זונדערקייט, נישט חסידות־פּאַרטיידיקונג, נישט קבלה־אַפּאָטעאָזירונג. זיי אַלע באַקומען זיך ממילא. אָבער דורכגעמאַכטע עטאַפּן בלויז זענען זיי אין דעם באַגער זיך אַרויפצושטאַפּלען ביז יענעם יש, וועלכער איז באַגלייבט אויף זיך מעיד צו זיין: איך בין די גאַנצע וועלט, אַלץ איז נאָר באַשאַפן געוואָרן צוליב מיר. און אויב איר ווילט, יאָ, רבותי, אויב איר ווילט דווקא, איז דאָס שוין קונסט. דאָ איז שוין דער אָנהייב פון עפּעס מער ווי קונסט.

גרויסע שרייבער, געדענקענדיק אַז זיי זענען נאָרמאַלע געזעצטע קינסטלער, שלעפּן דעם מאָדעל איבער זאַמד, שפּענער און בלאָטע, און אַ סך צייט און אָנשטרענגונג נעמט, ביז מען קריגט פרייע לופט, פּרוכט־רייפקייט, דופטיקייט.

מערקווירדיק: דווקא ביי פאַרנעמערישע מאָנומענטאַלע מייסטער ווייזט זיך אַרויס, ווי ריכטיק עס איז יענע מיינונג, אַז פילפאַכיקער

וואָלט געווען דער גענוס, ווען ביי שײנער ליטעראַטור זאָל אונדז אימיצער קענען אויסלייזן און פאַר אונדזערטוועגן לייענען דעם בלייכן אָנהייב און די פלאַכקייטן אין מיטן פון ווערק. ביישפּילן קענען פיל זיין. לאָמיר אַזוי נישט זוכנדיק אַ כאַפּ טאָן ביי די מפורסמדיקסטע, די גבורהדיקסטע.

צי וואָלטן מיר ביי די ערשטע צענדליק זייטן פון „פאַדראַסטאַק", „ביעסי", „ברידער קאַראַמאַזאָוו" נישט איינגעשלאָפן, ווען מיר וואָלטן נישט געוואוסט פאַרויס, ווער עס האָט זיי אָנגעשריבן? צי איז „וואָינאַ אי מיר" נישט באַזעצט מיט כראָניק און רעטאָריק? און אין „שטיצן פון דער געזעלשאַפט", „בונד פון דער יוגנט" „געשפּענ־סטער" — צי פעלן דאָרט סצענעס, וואָס וואָלטן געקענט אַרויס פון אַ פיל שוואַכערער פען איידער די, וואָס האָט זיי פאַרצייכנט? און אַנדערש איז אוממעגלעך.

אויף אַ גאַר ווייטן מהלך מוזן שטרויכלונגען — גרעסערע אָדער קלענערע — פאַרקומען, מוז מען שטויב אויף זיך אַרויפנעמען. אַמאָל קומט אויס אויך דאָרשט צו ליידן. מען וואָלט אפשר געקענט אויפ־שטעלן אַ טעאָריע, אַז אין אַ גרויסן אמת, אויב מען זאָגט אים נישט ראַשיק, האַסטיק און מיט איין מאָל, מוז זיך אַריינכאַפּן אַ שפּאָר ביסל צוגעטראַכטקייט, אויסגעקליגלטקייט. און דאָס מסתמא איז די כוונה פון דער באַקאַנטער פראַזע, אַז „דיכטונג קען נישט זיין אָן ליגן".

דער דיכטער וויל מינדערווערטיקייטן אויסגעאיידלט האָבן. קליי־ניקייטן דערהייבן, פאַראײנזאַמטעס בפלדיק מאַכן. ער איז אָבער אַ מענטש און לאָזט איבער דעם מענטשן זיין נעבעכדיקן מהות. ער האָט נישט די רחמנותדיקע אכזריות פון תנ"ך: „און עס וועט אַנטפּלעקט ווערן אין די אויערן פון... צבאות, אויב עס וועט אייך פאַרגעבן ווערן די דאָזיקע זינד ביז איר וועט נישט שטאַרבן". דעם דיכטער איז אַ שאָד די נישטיקייט אומצוברענגען. ער וויל אָבער פּאָרט דעם גולם מחיה זיין. טאָ וואָס קומט אַרויס?

עס ליגט אַ קאַלט, שטום, פאַרגליווערט שטיק האָלץ. אויב איר

וועלט, קענט איר עס רירעוודיק מאַכן, אין באַוועגונג ברענגען. אָבער דורך דער באַרייכערונג וועט עס מוזן אָרימער ווערן אַלס עצם. איר קענט אויף דעם אָנצינדן אַ פּייער. עס וועט ווערן באַוועגלעך, לעבּ־האַפטיק. אָבער פאַרשרפהט וועט עס ווערן, אין קויל זיך פאַרוואַנדלען. איר קענט עס אַפילו איבערלאָזן גאַנץ און דאָך אַריינבלאָזן חיות, באַפּוצנדיק אים מיט גאָלד אָדער זילבער. אָבער אויך דענסטמאָל פאַר־לירט עס. דער מעטאַל וועט בלאַנקען ·אָבער דער צוגעדעקטער ווינקל פונעם אָביעקט וועט זיך נישט אַרויסזען. און אַז איר וועט דעם קעגנשטאַנד שטאַרק ליב האָבן און וועלן אים דערהאַלטן אין זיין פולער אורשפּרונגלעכקייט, וועט איר זיין אויסגעזעצט אויף פאַרשידענע קונץ־שטיק און אומנאַטירלעכקייטן. איר וועט, למשל, האַלטן דאָס פּייער אָפּגערוקט אַזוי, אַז דאָס האָלץ זאָל זיך בלויז אָנכאַפּן און באַלד אויסלעשן. נאָר אויך דענסטמאָל וועט זיין פאַרלוסט. דאָ און דאָרט וועט זיין ווייסע הויט פאַרשוואַרצט זיין. איר וועט, אין פאַל פון אַר־נאַמענטירן, כדי אים גופא נישט צו פאַרשטעלן, אַריינזעצן דרעטלעך און אויף זיי אויפהענגען זילבער־שטיקער. נאָר וואָס ? ס׳וועט גאָר נישט העלפן. געוויסע טיילן פון אים וועלן מוזן פאַרשאַטנט ווערן.

די דיכטער ווילן דעם יחיד אָפּרוקן פון זיך און דאָך אים איבער־לאָזן אין זיין רשות. זיי זענען חס אויף דעם בשר־ודם און דאָך באַ־מיען זיי זיך פלאַסטיש אים אַרויסצוהייבן פון אָפּגעצוימטער בשר־ודמקייט. זיי רייסן זיך אַזוי פאַרבענקט יעדן עצם אַוועקצושטעלן אין מיטל־פונקט פון דער וועלט, אָבער גלייכצייטיק ציטערן זיי חלילה נישט אָנצורירן, נישט שעדיקן זיין תחלתדיקע עצמדיקייט. אָבער דער־פאַר טאַקע מוזן זיי נישט זעלטן בלייבן אומבאַפרידיקט. עס איז אוממעגלעך, זיי זאָלן פריער אָדער שפּעטער נישט דערזען דעם אומ־פאַרמיידלעכן דיסאַנאַנס. און זיי גייען אָפּט איין אויף קאָמפּראָמיסן. אָבער וואָס ערגער איז, אַז נעמענדיק טיפער, באַקומט זיך, אַז זייער מענטשישקייט, זייער פלאַטערן איבער דעם אייגענעם מין, זייער מיט־לייד האָט סיי־ווי־סיי ווייניק געפּועלט. ענדיקנדיק איבערלייענען אַ

נאָוועלע, דערקענט איר שוין נישט דעם פריערדיקן טיפּ. יעדער העלד פון אַ ראָמאַן איז צום סוף לגמרי אַן אַנדערער ווי אין אָנהייב. אָדער ער איז פאַרפוילט געוואָרן ווי אַ קערנדל, וועלכן מ׳וואַרפט אַריין אין דער ערד, כדי עס זאָל אויסוואַקסן אַ פרישערס, אַ געזונטערס; אָדער אויף אים האָט מען אַנגעצונדן אַ פייער; אַרום און אַרום איז געוואָרן ליכטיק, אָבער פיל שטיקער פון אים גופא זענען פאַרשרפהט. אָדער דער דיכטער האָט דעם פאַרשוין זיינעם באַהאַנגען מיט קרעלן און בליאַסקענדיקע שטיינדלעך, און די אונטערשטע שורה איז, אַז אונדזער אויג ווערט געבלענדט פון דער צירונג, אָבער דאָס פלייש אונטער אים ווערט סיי־ווי־סיי פאַרגעסן. געוויס, אויב דער קערפּער דערהאַלט זיך אין זיין קערפּערלעכקייט, דענסטמאָל איז דאָס ווערק פלאַך. און אויב דאָס ווערק איז פאַראַנטוואָרטלעך און ערנסט, דענסט־מאָל מוז דאָס פלייש ווי מיט מעסערס געשניטן ווערן. אָדער אין אַ משוגעים־העמדל אַנגעטאָן אָדער מיט אַ פּרוכת פאַרדעקט.

אָבער ווי לאַנג געדויערט עס! וויפיל גאַנג דורך ליים און גראָז? און אַלץ צוליב וואָס? כדי ביים סוף אַנצוכאַפּן פאַר די הערנער דעם אַלטן אמת: „נישט אויף ברויט אַליין לעבט אַ מענטש״.

היינט, אויב מען דאַרף אַרויסשלעפּן אַזויפיל מאָל שבעה קבים פּאַמיעס, כדי אַרויסצובאַקומען אין רביעית ריינקייט, טאָ צי איז נישט גלייכער שנעל, מיט האַסט געבן אַ דריי אויף דעם קראַן און פון אַלע עקן זאָל אַ שפּרודל טאָן באַגייסטערונג, יעדע טומאה זאָל אַראָפּ און דעם מענטשן אַ געטובלטן אַריינלאָזן לפני ולפנים פון אַלע היי־ליקייטן?

און פּרץ וויל טאַקע מיט אַמאָליקייטן תיכפדיקס. גיין בהדרגה? וואַרטן? איז גוט, אַז מען קען. ווי איז אָבער, אַז „לענגער וואַרטן נישט געקענט״? ווי איז אַז די ליבשאַפט לאָזט נישט פּייניקן די מענטשישע ליפּן מיט איינציקע טראָפּנס? מוז מען טאַקע „נעמען דעם בעכער אין דער רעכטער האַנט און מאַכן אַ ברכה איבערן גאַנצן לאַנד״. און אויב פיגורן ביי קינסטלער מוזן געוויינטלעך אַדורך אַלע

שבעה מדורי גיהנום כדי געריניקט צו ווערן, היבט פרץ באַלד אָן פון... דער „אַכטער אָפּטיילונג אין גיהנום". קינסטלער פאַרברענגען יאָרן אויף סכעמאַטיזירן, אויף צונויפשטעלן דעם סקעלעט; און נייע יאָרן אַרויפצוציען לייב אויף דעם סקעלעט. נאָכדעם דאַרף מען דאָס אַלץ באַקליידן מיט הויט. און ערשט ביים סוף — — — יאָ, אָבער אָט דער סוף איז דער אָנהייב, איז דער טיטול איבער פרצעס אַ נאָוועלע: „וואָס איז נשמה?"

אָוודאי קומט דער בן־אָדם פון שטויב, זיין פונדאַמענט איז אין דער ערד. אָבער בשעת איינער דערזעט, אַז דער דאַך שטעקט אין בראַנד, צי וועט איר אין יענעם אויגנבליק פאַרלאַנגען, אַז ער זאָל נעמען באַרעכענען, וויפיל ציגל מען האָט דאָ פאַרנוצט, און לויט וועלכן פּלאַן דאָס הויז איז אויפגעשטעלט. ווען מיר ווערן פאַרכאַפּט פון דער פראַגע: וואָס איז נשמה, ווען דאָס דאַזיקע פּראָבלעם רייסט אויף די טירן און נעמט אַרומלויפן פון וואַנט צו וואַנט אין אַלע קעמערלעך פון אונדזער אינערלעכקייט, דענסטמאָל נעמען איינפאַלן די מחיצות. מיר ווערן פרייער. אונדזער פרעמדקייט ווערט וויניקער פרעמד צום אין סוף, און דער באַגריף נ י ד ע ר י ק י י ט בלייבט אַ באַגריף, וואָס עקזיסטירט בלויז פאַר יענע, וועלכע וויסן שטרענג, אַז דאָס געזעץ פון שווערקייט איז אַ געזעץ. פאַר זיי עקזיסטירט שוין ממילא נאָך אַ געזעץ, אַז „דער יצר פון מענטשלעכן האַרץ איז שלעכט פון זיין יוגנט אָן". און אויב זיי ווילן געמיינקייט אין אידלקייט מגלגל זיין, וויפיל ווידערשטאַנד טרעפן זיי? נישט אַזוי לייכט לאָזט זיך בייגן און שלייפן און מיטליידער ווערן, און אַ ליבהאָבער ווערן, און האַר־ציקער ווערן יענער, וועלכער האָט זיך אַמאָל געחברט מיטן נחש. ווי שווער איז רויקייט, פאַרשטאַרטקייט, פליישן־קנויל גוט צו מאַכן, הויך צו מאַכן. שוין נישט צו ריידן ווי שווער עס איז, אויב מען וויל פון זיי אויסבילדן אויב נישט נאָך בעסער, „אויב נישט נאָך העכער".

אָבער גיט נאָר אַ קוק, ווי פלינק פרצן גיט זיך איין איבער־צוהיפּערן אַלע צוימען און גלייך, תיכף־ומיד אַריינאַטעמען אין דעם

לעזער סאַמע יופי. דאָ איז נישט קיין פראַגע פון נעמען בלויז דעם עקסטראַקט. אדרבה, ער רופט אַרויס בייזע כוחות. ער רייצט זיך מיט זיך אַליין. שלעפּט צונויף פאַרשידענע עלעמענטן פון שלעכטס. אויפפאַלנדיקייט. פאַרדאַכט. ביטערע פאַרשטעלטקייט. אַ מין באַ־האַלטן זיך, וואָס זאָגט נישט עדות אויף גלאַט־כשרדיקייט פון געוויסן. אַ רבי פאַרטאָג אין סערמיגעע פון אַ פויער. אומהיימלעכער וואַלד. אַ שאַרפע האַק אין האַנט. און לייענענדיק די נאָוועלע, ווערן מיר גע־שפּאַנט: אָט אָט וועט אַרויסשפּרינגען דער קאַטעגאָריש־מוראדיקער תוך: כי יצר לב האדם רע מנעוריו. נאָך אַ מינוט און עס וועט באַ־שטעטיקט ווערן דער גזר: דער אָדם האָט זיין יסוד אין שטויב און זיין סוף אין שטויב.

אָבער שעפער פון פרצס שניט קענען צערייסן דעם גזר־דין. זיי שפּאַלטן אויף די ראָם, גנבענען זיך אַרויס פון דעם געוויינלעכן גדר: קינסטלער און זייער מי איז זיך אַריינצורייסן אין דער בחינה פון צדיק, וועלכער איז אייביק וואַכזאַם, וועלכער גיט אַכטונג, און וואָס הקב״ה איז גוזר, איז ער מבטל, און הקב״ה איז מקיים, וואָס ער איז גוזר. און זיין געזעץ איז: נישט קיין וואַקלענישן! אויס צווייפלען! אַלץ איז באַשטאַנד. אַלץ איז גלויבן. און אַז הימלען דראָען מיט גלי־ווערדיקע באַגינענס, איז נאָך גענוג ישועה פאַראַנען. און אַז די קראַנקע וועלט קאַרטשעט זיך אין ווייען, זאָל זי ווי יענע יידענע אומגעריכט וואַרעמקייט דערשפּירן. און נישט נאָר נעמיראָווער, און נישט נאָר ליטוואַק, נאָר יעדער פויגל, יעדער שטיין, בלאָטיקע גאַסן, ברוגזער וואַלד, גויאישער פעלץ, גזלנישע האַק, — אַלץ זאָל זיך טרייסטן: מיר וועלן זיין צוזאַמען. אַלץ זאָל זיך פרייען: גאָט האָט אונדז ליב. אַלץ זאָל העלפן און העלפנדיק זינגען דעם ניגון פון סליחות.

אַלע פאַר איינעם, און דער אַלע איז ווידער איינער: צעשניטנקייט פאַרשווינדט, אָפּגעזונדערטקייטן פאַרשמידן זיך. שטויביקייטן גע־פאַלנקייטן דערפירט ביז אידעאַל. מיט קנאַפּסטע מיטלען ענדציל פון קונסט: פון אַ פרט געשאַפן אַ נייעם זעלבסטשטענדיקן געהייליקטן כלל.